

Андрій СМІРНОВ,
к. і. н., доцент кафедри історії
НУ «Острозька-академія»

Andrii SMYRNOV
Candidate of Historical Sciences, Associate professor in history,
The National University of Ostroh Academy

**УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА СПІЛЬНОТА
І КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКИЙ ПАТРІАРХАТ:
СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМВІДНОСИН
UKRAINIAN ORTHODOX COMMUNITY AND THE PATRIARCHAT
OF CONSTANTINOPLE:
MODERN PROBLEMS AND PROSPECTIVES OF RELATIONSHIPS**

SUMMARY

In the twentieth century, the «Ukrainian question» has repeatedly caused aggravations in relations between Moscow and the Constantinople Patriarchate. During the years of independency, the attitude of the Second Rome to Orthodoxy in Ukraine is largely determined by the state of relations with the Third Rome. At the beginning of the autocephalous movement, its leaders had two ideas: factual development of the independent Church and an appeal to the Ecumenical Patriarch. In the case of the UOC-KP, there were not only appeals concerning the fate of the Ukrainian Church but the Patriarch Filaret also made an appeal due to the actions of the Moscow Patriarchate.

In 2000 with thanks to the Archbishop Ihor Isichenko, there appeared an idea of joining the Ecumenical Patriarchate as an autonomous church. This scenario was a goal of the Ecumenical Patriarch during negotiations 2000-2001 while he was trying to merge the UOC-KP and UAOC. Considerable efforts of the UAOC have been focused on that version since 2005. However, the UOC-KP emphasizes that only recognition of Autocephaly is acceptable for it and it does not want any «temporary entry» under the aegis of the Constantinople Patriarchate. The main task of the UAOC is restoring of the Eucharistic communion with world Orthodoxy and independence from Moscow but for the UOC-KP, it is an imperative demand to get full independence.

The best scenario of going out of this situation of church schism is to return with the Church in the diaspora under the aegis of the Ecumenical Patriarch followed by the creation of autocephalous national church. The emergence of an independent Ukrainian Orthodox Church that is Constantinople friendly and which can seriously change the balance of power in Ecumenical Orthodoxy.

Шановні учасники конференції!

У своєму виступі я хочу звернути Вашу увагу на кілька аспектів у наших взаємовідносинах із Константинопольським Патріархатом.

1. Історичний контекст.

Українські церкви київської традиції мають давню історію стосунків з Вселенським Патріархатом. Після неканонічного приєднання Київської Митрополії до Московського Патріархату в 1686 р. цей зв'язок був перерваний. Відважний архіпастирський візит до Києва Вселенського Патріарха Варфоломія 25–27 липня 2008 р. розпочав новий етап збирання поділених частинок історичної Київської Митрополії під духовною опікою Церкви-Матері. Його випереджали перемовини посла УНР у Туреччині Олександра Лотоцького протягом 1919–1920 рр. зі Вселенською Патріархією⁸⁸, «Патріарший і Синодально-Канонічний Томос Вселенської Царгородської Патріархії про визнання Православної Церкви в Польщі Автокефальною» з 13 листопада 1924 р., утворення української православної єпархії Вселенського Патріархату в США (1929–1932 рр.), доповнення свячень митрополита Йоана Теодоровича 27 серпня 1949 р., перемовини митрополита, а згодом — Патріарха Мстислава з Патріархами Афінагором і Димитрієм, нарешті, входження Української Православної Церкви в Канаді (1990 р.) та УПЦ в США й УАПЦ в діаспорі (1995 р.) під юрисдикцію Константинополя⁸⁹.

Кожна з цих подій поодиночі може викликати дискусії та критику. Відомо, як неоднозначно було сприйнято в країнах поселення перехід тамтешніх єпархій до Константинопольського Патріархату. Однак і з перспективи розвитку вселенського православ'я, і з перспективи цивілізаційного вибору України цей крок рік-річно набуває важливішого значення. «Адже йдеться не тільки про формальну юрисдикційну незалежність або залежність «від греків», як трактують цю канонічну ситуацію недоброзичливці. — зазначає владика Ігор Ісіченко. — Мова йде про позиціонування української православної спільноти на рідних землях і в країнах поселення — чи стане вона, за образним висловом Івана Франка, тяглом у бистроїзних поїздах підступних сусідів, що везимуть нас у нескінченний Сибір «російського світу», чи ж виросте в потужний складник Вселенської Церкви, а після отримання канонічного томосу про автокефалію — її найсильнішого партнера в здійсненні православної місії в глобалізованому західному світі, в євроатлантичній цивілізації, яка так легковажно марнує нині свою християнську спадщину?»⁹⁰.

⁸⁸ Partykevich A. Between Kyiv and Constantinople: Oleksander Lototsky and the Quest for Ukrainian Autocephaly. — Edmonton, 1998. — 101 p.

⁸⁹ Максим, митр. Украинский церковный вопрос: взгляд из Константинополя // <http://www.religion.in.ua/main/oficiyno/2059-ukrainskij-cerkovnyj-vopros-vzglyad-iz.html>; Хомчук О. Церква поза церковною огорожею: розколи і руйнація Української православної церкви в пошуках «константинопольського визнання». — Чикаго, 2002. — 622 с.

⁹⁰ Ігор Ісіченко, архієп. Східна християнська ідентичність як чинник цивілізаційного вибору України // http://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/40163.

У ХХ ст. «українське питання» неодноразово викликало загострення у відносинах між Московським і Константинопольським Патріархатами. В роки незалежності позиція Другого Риму щодо православ'я в Україні значною мірою детермінується станом відносин з Римом Третім. Патріарх Варфоломій не одноразово оприлюднював своє ставлення до українського православ'я: визнання в Україні лише однієї православної юрисдикції — в єдності з Московським Патріархатом; визнання УПЦ КП і УАПЦ частинами церкви, що є у розколі; визнання передумовами отримання автокефалії об'єднання усіх гілок українського православ'я, покаяння з боку «розкольників» і отримання доброї волі Московського Патріархату. Після цього Фанар підключається до справи визнання автокефалії УПЦ східними патріархатами.

Між тим, як зазначає релігієзнавець В. Єленський, Константинопольський Патріарх зберігає у погляді на «українське питання» суттєві відмінності від Московського Патріархату. Насамперед, на Фанарі пам'ятають обставини перепідпорядкування Київської Митрополії Московському Патріархатові у 1686 р. і визнають його канонічною територією без застережень лише ту, яка була в його юрисдикції станом на 1593 р., тобто без України. По-друге, Вселенський Патріархат визнає наявність проблеми Українського православ'я, якої (проблеми) не бажає визнавати Московський Патріархат. Про те, що така проблема існує, патріарх Варфоломій I ще раз підтвердив делегації УПЦ в США, яка відвідала його резиденцію у стамбульському кварталі Фанар для з'ясування позиції патріарха в «українському питанні» (жовтень 1997 р.). Відтоді єпископат УПЦ в США наголошує на пріоритетності для долі православ'я в Україні процесів, які розвиваються безпосередньо в Україні, перед тими, що відбуваються поза її межами⁹¹.

Те, що Україна лишається в полі його пильної уваги, Патріарх Варфоломій I відрізно підтвердив також під час свого візиту в Північну Америку 1998 р. На бенкеті у Вінніпезі він наголосив: «Український народ посідає особливе місце в серці Церкви-Матері, можна навіть сказати, центральне місце в материнському серці... Вселенська Патріархія молить Господа Бога за своїх духовних дітей і зробить усе можливе, щоб об'єднана Православна Церква стала якнайшвидше реальністю в Україні»⁹².

2. Собор УАПЦ 2000 р. і підписання «Симфонітіконів».

У 2000 р. відбувалося відразу кілька подій, які вказують на значні зміни у ставленні Вселенського патріарха до проблеми Українського православ'я. Етапним у відносинах УАПЦ із Константинополем можна вважати її Помісний Собор 14–15 вересня 2000 р., на якому предстоятель УПЦ у США і діаспорі митрополит Костянтин Баган був обраний «духовним опікуном» УАПЦ. Він погодився на таку модель, хоча її ка-

⁹¹ Єленський В. Українське питання Константинополя // http://old.risu.org.ua/ukr/religion.and.society/other_art/article;11151.

⁹² Цит. за: Єленський В. «Українське питання» Константинопольського патріархату: рік 2000 // Людина і світ. — 2001. — № 1. — С. 30.

нонічні наслідки були не вповні зрозумілими. На Соборі ж було вирішено обирати не патріарха УАПЦ, а лише предстоятеля у сані митрополита. Ним став митрополит Мефодій Кудряков. Багато хто в УАПЦ розраховував і розраховує донині, що їхня Церква буде прийнята під омофор Константинопольського Патріархату, як раніше українські Церкви в діаспорі. На Помісному Соборі УАПЦ митрополит Костянтин окреслив бачення місії української православної діаспори, яка знаходиться в єдності з Вселенським Престолом, у такий спосіб: бути нейтральним посередником у досягненні мети — утвердженні помісної Православної Церкви в Україні⁹³.

31 травня 2000 р. прем'єр-міністр України В. Ющенко підписав листа до Патріарха Варфоломія I, де повідомляв його, що «українське суспільство готове до того, щоб негайно розпочати відпрацювання прийнятної для повноти православ'я в Україні моделі визнання помісності Української Православної Церкви й подолання розколу в Українському православ'ї»⁹⁴ і просив сприяння у цьому процесі.

Протягом 2000 року Константинопольського Патріарха відвідало рекордне число українських офіційних осіб і політиків: віце-прем'єр-міністр М. Жулинський, Голова Держкомрелігій В. Бондаренко, делегація Верховної Ради України і, нарешті, сам Президент країни.

Упродовж 2000—2001 рр., а також у 2005 р., предстоятелі та архиєреї Київського Патріархату і УАПЦ неодноразово підписували спільні документи, покликані привести українські Церкви до єдності. Зокрема, 10 липня 2001 р. вони підписали так званий Симфонітikon (Домовленість), у якому висловили згоду на євхаристійне єднання Церков на рівні священників, а також звернулись до Вселенського Патріархату з проханням надати після об'єднання українській Церкві автокефалію⁹⁵. Через кілька днів у Цюриху відбулися переговори між делегаціями Константинопольського та Московського Патріархатів за участю представників УПЦ КП і УАПЦ, але вони виявилися безрезультатними.

Усе це свідчить про активізацію Патріарха Варфоломія на українському напрямку, однак, на думку Олександра Литвиненка, йому «досить важко знайти надійних партнерів в Україні, незважаючи на бажання багатьох виявити себе в цій ролі»⁹⁶. Перешкодою для тіснішого зближення Фанару з УПЦ КП стало, вочевидь, усвідомлення того, що її предстоятель Патріарх Філарет (Денисенко) ніколи не буде прийнятий як сторона переговорного процесу в Руській Православній Церкві, тим більше що остання піддала його анафемі, а отже, пряма, послідовна його підтримка не має пер-

⁹³ Там само.

⁹⁴ Цит. за: Там само.

⁹⁵ Київський Патріархат — помісна Українська Православна Церква: історико-канонічна декларація Архієрейського Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату від 19 квітня 2007 року. — К., 2007. — С. 156–158.

⁹⁶ Литвиненко О. Константинопольський патріархат і українські церковні проблеми // http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/konstantinopolskiy_patriarhat_i_ukrayinski_tserkovni_problemi.html.

спектив і навіть є небезпечною, оскільки може спричинити розрив із Московським Патріархатом.

З другого боку, і ставлення Патріарха Філарета до Фанару неодноразово зазнавало змін. Спочатку він плекав надії на досить швидке канонічне визнання і, з огляду на це, позитивно оцінював перехід УПЦ у США до юрисдикції Константинополя, користуючись, очевидно, такою логікою: Вселенський патріарх визнав ієрархію УПЦ у США, яка доти вважалася у православному світі розкольникською, але з якою УПЦ КП певний час перебувала у літургійному спілкуванні, отже, надалі аналогічно може бути визнаний і сам Київський Патріархат.

Пізніше його оцінки стали стриманішими, оскільки результатом переходу УПЦ у США до Константинопольського Патріархату стало її дистанціювання від УПЦ КП. По тому позиція архиєреїв УПЦ у США стала трактуватися ледь не як зрада національним інтересам, як спроба відірвати американських православних українців від їхньої духовної метрополії і підпорядкувати їх грекам⁹⁷.

Патріарх Філарет не міг не бути розчарований і спробами об'єднати УПЦ КП і УАПЦ під егідою Константинопольського Патріархату. Підписані «Симфонітiconи» реальних наслідків не мали — не в останню чергу через саботаж єпископату УАПЦ. Це засвідчило обмеженість впливу Константинополя або небажання діяти активніше.

Навряд чи Вселенський Престол міг вважати надійним партнером і дезінтегровану УАПЦ, хоча остання мала ту перевагу, що до неї УПЦ ставилася прихильніше, ніж до УПЦ КП, і навіть готова була бачити її, нехай і не цілком рівноправним, учасником переговорного процесу⁹⁸. Отже, поле, на якому реально може діяти Вселенський патріарх в українському питанні, надзвичайно вузьке.

3. Візит патріарха Варфоломія I в Україну 2008 р. і його наслідки.

За Президента Віктора Юшенка українсько-фанарські стосунки помітно інтенсифікувалися. Кульмінацією став візит до Києва Вселенського Патріарха Варфоломія I-го влітку 2008 р., якого зустрічали з безпрецедентними почестями. Виступаючи на Софійському майдані, він згадав, що Київська Митрополія від Володимирового хрещення і сім століть поспіль належала до юрисдикції Константинополя «аж до її анексії до Російської держави за Петра I (1687)»⁹⁹.

Очікувалося — і ці очікування пізніше майбутній Патріарх Кирило назве достовірними — що Константинопольський Патріархат візьме під свій омофор Українські Православні Церкви, які оголосили себе незалежними від Москви. Дві канонічних

⁹⁷ Хомчук О. Церква поза церковною огорожею: розколи і руйнація Української православної церкви в пошуках «константинопольського визнання». — Чикаго, 2002. — С. 546.

⁹⁸ Литвиненко О. Константинопольський патріархат і українські церковні проблеми // http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/konstantinopolskiy_patriarhat_i_ukrayinski_tserkovni_problemi.html.

⁹⁹ Духовний вибір українського народу : 1020 років хрещення Київської Русі: навч. посіб. / упоряд. А.Смирнов. — Острог, 2011. — С. 53.

юрисдикції на території однієї країни — це не бездоганно ані з точки зору канонічного права, ані з погляду консолідації українського суспільства. Але за умов, коли Московський Патріархат і Російська держава виразно демонструють свою незацікавленість у розв'язанні українського питання, це — вихід і для мільйонів православних, і для майбутнього православ'я в Україні. І церковна, і нецерковна Москва згодом визнають, що доклали тоді всіх можливих зусиль, щоби зупинити такий розвиток подій. Але вирішальними для православ'я в Україні завжди було те, що відбувається в Києві, а не в Москві або в Стамбулі¹⁰⁰.

Цього разу Патріарх Філарет не погодився з умовами входження очолюваної ним Церкви до складу Константинопольського Патріархату. Ці умови, як потім розповів сам Патріарх, включали: зречення ним патріаршества; перетворення УПЦ КП на митрополію Константинопольського Патріархату; обрання українськими єпископами трьох кандидатів на Київський Престол, з яких Вселенський Патріарх вже обирав би Київського митрополита. Автокефалія для Київської Митрополії, за словами патріарха, відсувалася на невизначений час. Владика Філарет відмовився від такої перспективи, аргументуючи це тим, що «нам немає різниці — бути в Московському Патріархаті чи в Константинопольському. Тобто вийшли з одного ярма, потрапили — в інше»¹⁰¹.

Після обрання Патріарха Кирила у 2009 р. на тлі активізації підготовки Всеправославного Собору відбулося потепління відносин між двома Римами, а українське церковне питання знову стало розмінною картою в їхніх геоконфесійних іграх. У травні 2010 р. Патріарх Константинопольський Варфоломій під час свого візиту до Росії висловив бажання, щоб Православні Церкви в Україні, які на сьогодні не визнані світовим православ'ям, «приєдналися до канонічної Церкви, яка є кораблем спасіння»¹⁰². Щоправда, він не уточнив, про яку саме помісну Церкву йдеться. Загалом утруднюючи православ'ю в Україні шлях до автокефалії, Вселенський Престол зберігає можливість приєднати до своєї юрисдикції церковну організацію в Україні на правах автономії. Значно активізувати українсько-фанарські стосунки могло б відкриття подвір'я Константинопольського Патріархату в Києві, однак Москва всіляко перешкоджає цьому.

26 серпня 2009 р. на Архиєрейському Соборі УАПЦ було прийнято Звернення до Патріарха Варфоломія з проханням про прийняття УАПЦ до складу Вселенського Патріархату на правах автономії, однак офіційна відповідь досі не надійшла. Владика Мефодій розумів вразливість архиєрейських хіротоній свого єпископату, а тому потре-

¹⁰⁰ Єленський В. Релігія «нульових»: підсумки десятиліття // http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/40964.

¹⁰¹ Чекан О., Єленський В. Київська поправка // <http://arhiv.orthodoxy.org.ua/uk/2009/03/13/22767.html>.

¹⁰² Патриарх Варфоломей: спустя 17 лет я нахожу совершенно иную Россию. Интервью каналу «Россия 24» // <http://www.vesti.ru/doc.html?id=364586>.

бував його легітимізації, в тому числі шляхом тимчасової відмови від автокефального статусу¹⁰³. Коли у вересні 2011 р. знову відновився переговорний процес між УАПЦ і УПЦ КП, обидві юрисдикції апелювали до «Симфонітіконів», які підписувалися під егідою Вселенського Престолу. Ієрархи УАПЦ навіть наголосили, що «об'єднання Української Церкви має відбуватися на чіткій канонічній основі, з відома та схвалення Вселенського Патріархату, який згідно історичної точки зору є Церквою-Матір'ю для давньої Київської Митрополії»¹⁰⁴.

4. Провал переговорів між УАПЦ і УПЦ КП.

6 червня 2015 р. V Помісний Собор УАПЦ, обравши новим предстоятелем митрополита Макарія Малетича, повторив попередні прохання прийняти митрополію на правах самоврядного устрою і закликав УПЦ КП до єднання на засадах рівноправного партнерства. Соборяни також запропонували відкрити в Києві чи Львові представництво Вселенського Патріархату. Як справедливо зазначив О. Саган, «на внутрішньоукраїнському рівні усунення протистояння «УАПЦ – УПЦ КП» дозволить об'єднати зусилля всіх біляцерковних українофільських організацій у протистоянні із Московською патріархією і вийти на вищий рівень місіонерської та роз'яснювальної/просвітницької роботи»¹⁰⁵.

Через два дні відбулося спільне засідання Комісії УПЦ Київського Патріархату та Української Автокефальної Православної Церкви. У якості спостерігачів на зустрічі були присутні ієрархи Константинопольського Патріархату – єпископ УПЦ в Канаді Іларіон Рудник та єпископ УПЦ в США Даниїл Зелінський. Учасники запропонували провести об'єднавчий Собор 14 вересня 2015 р., однак цей план не вдалося реалізувати. Переговори вкотре були зірвані.

У квітні 2016 р. митрополит Макарій закликав патріарха Варфоломія знову втрутитися в українські справи і надіслати своїх представників для відновлення переговорів з УПЦ КП. Остання жорстко відреагувала на таку ініціативу, оприлюднивши заяву Архієрейського Собору «Про деякі питання канонічного положення Київського Патріархату та шляхи подолання церковного розділення», у якій УАПЦ названо неканонічним утворенням, яке підпадає під визначення «самочинного зібрання». Крім того, в документі зазначається: «Київський Патріархат визнає лише Константинопольський Патріархат своєю Церквою-Матір'ю та від неї очікує визнання історично dokonаного і канонічно обумовленого факту автокефалії УПЦ»¹⁰⁶.

¹⁰³ Шляхи та моделі подолання канонічної кризи // <http://www.religion.in.ua/main/daycomment/2233-shlyaxi-ta-modeli-podolannya-kanonichnoyi-krizi.html>.

¹⁰⁴ Подробиці Архієрейського Собору УАПЦ // http://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/12219-podrobici-arxiyejskogo-soboru-uapc.html.

¹⁰⁵ Об'єднання церков. Під наглядом Константинополя // http://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1854030-obe_dnannya_tserkov_pid_naglyadom_konstantinopolya_2063103.html.

¹⁰⁶ Заява архієрейського Собору // <http://www.cerkva.info/uk/archsobor/8416-zaiava-2016.html>.

Підсумовуючи, варто зазначити, що на початку автокефального руху в свідомості його керівників панували дві ідеї: розбудова самостійної Церкви за фактом і апеляція до Вселенського патріарха. У випадку з УПЦ КП були не лише звернення щодо долі української Церкви, а й апеляція владики Філарета на дії щодо нього Московського Патріархату. В 2000 році з подачі архиєпископа Ігоря Ісиченка з'явилася ідея приєднання до Константинопольського Патріархату в статусі автономної Церкви. Цей сценарій Вселенський Патріарх мав за власну мету і під час переговорів 2000–2001 рр., намагаючись об'єднати УПЦ КП і УАПЦ. На цей варіант спрямовані значні зусилля УАПЦ з 2005 р. УПЦ КП наголошує на прийнятності для себе лише автокефалії і не бажає «тимчасового входження» під омофор Константинопольського Патріархату. Якщо для УАПЦ головним завданням є відновлення євхаристійного спілкування зі світовим православ'ям і незалежність від Москви, то для УПЦ КП імперативною є вимога повної незалежності.

Отже, оптимальним сценарієм виходу із ситуації церковного розколу, на нашу думку, є повернення разом із Церквами в діаспорі під омофор Вселенського Патріарха з наступним творенням автокефальної помісної Церкви. Поява самостійної УПЦ, дружньої Константинополю, після проведення Всеправославного Собору здатна серйозно змінити розстановку сил у Вселенському православ'ї. При цьому слід пам'ятати, що проблеми Українського православ'я повинні вирішуватися насамперед у самій Україні.